

Інформаційна довідка
щодо імплементації положень Римського статуту Міжнародного
кримінального суду в національне законодавство України в контексті
виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про
прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу
(переговорний розділ 23 «Судова влада та основоположні права»)*

***Анотація.** В інформаційній довідці аналізується процес імплементації в Україні Римського статуту Міжнародного кримінального суду, окреслено ключові правові виклики та проблемні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами кримінальної юстиції. Розглянуто нормативні аспекти та проблемні питання узгодження положень національного законодавства з вимогами Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що мають значення для ефективного притягнення до відповідальності за міжнародні злочини.*

***Ключові слова:** воєнні злочини, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, ратифікація, імплементація, злочини агресії, злочини проти людяності, геноцид.*

Вступ

Римський статут Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) як базовий міжнародний установчий договір започаткував діяльність постійної міжнародної судової інституції, покликаної переслідувати осіб, відповідальних за вчинення найбільш тяжких злочинів, що становлять загрозу миру та безпеці людства. Саме цим документом визначається юрисдикція єдиної міжнародної судової інституції – Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) щодо розгляду справ про злочини проти людяності, воєнних злочинів, геноциду та злочинів агресії. Діяльність МКС ґрунтується на принципі комплементарності, що передбачає пріоритет національних органів правосуддя у розслідуванні та притягненні винних осіб до відповідальності.

Підписання 21 березня 2014 року Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зумовило взяття Україною зобов'язання щодо ратифікації Римського статуту. Після багаторічних дискусій і подолання конституційних бар'єрів у 2024 році держава остаточно завершила процес ратифікації документа, що набрав чинності з 1 січня 2025 року. Цей крок відкрив для України повноправне членство в МКС, але залишає низку практичних і правових викликів, які необхідно вирішити для ефективної імплементації норм Римського статуту.

Основна частина

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 року. Основною причиною затримки його ратифікації стало рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 11 липня 2001 року¹, яким цей Статут було визнано таким, що не відповідає Конституції України. Лише у 2019 році, після набрання

¹ Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>

чинності внесених у 2016 році змін до статті 124 Конституції України, які прямо дозволяли ратифікацію Римського статуту, ця перешкода була усунена.

У контексті подій під час Революції Гідності, окупації Криму Росією та збройного конфлікту на сході України Верховна Рада України надала МКС юрисдикцію над територією України шляхом *ad hoc* декларацій відповідно до статті 12(3) Римського статуту ще до того, як Україна стала державою-учасницею. Перша декларація 2014 року охоплювала період з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року. Друга декларація 2015 року була єдиною підставою для юрисдикції МКС щодо злочинів, скоєних на території України з 20 лютого 2014 року і до моменту, коли Україна офіційно стала стороною Римського статуту. Хоча у 2020 році Офіс Прокурора МКС визнав, що «критерії для відкриття розслідування щодо ситуації в Україні виконані», саме розслідування було розпочато лише 2 березня 2022 року після повномасштабного вторгнення Росії на підставі звернень 39 держав-учасниць Статуту. Пізніше ще чотири держави подали відповідні звернення².

Починаючи з 2022 року, розслідування МКС зосереджено на воєнних злочинах, зокрема масових убивствах мирного населення в Бучі, Ізюмі, Маріуполі, Херсоні, ракетних ударах по цивільних об'єктах, катуваннях і депортації українських дітей. Одним із перших рішень МКС стало рішення про видачу ордерів на арешт президента РФ Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової в 2023 році за незаконне переміщення дітей. Подальші можливі рішення в цих справах включають видачу ордерів на арешт інших високопосадовців РФ та командирів, які віддавали накази або безпосередньо брали участь у скоєнні злочинів. МКС також може офіційно кваліфікувати дії російських військових як воєнні злочини, злочини проти людяності або навіть геноцид, що створить юридичне підґрунтя для міжнародних санкцій і подальших судових процесів. Також розглядається можливість створення спеціального міжнародного трибуналу, подібного до Нюрнберзького або Гаазького трибуналів, для розгляду злочинів РФ³.

У 2024 році Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 4012-IX (далі – Закон № 4012-IX), спрямований на приведення положень Кримінального кодексу України (далі – КК України) у відповідність до норм Римського статуту та забезпечення кримінально-правового переслідування за найбільш тяжкі міжнародні злочини (злочин геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини).

Прийняття цього Закону усунуло одну з ключових прогалин національного законодавства, яке раніше не передбачало кримінальної відповідальності за злочини проти людяності. З метою гармонізації національного законодавства з

² Why Is Ukraine Ratifying the Rome Statute With an Article 124 Caveat? URL: https://www.lawfaremedia.org/article/why-is-ukraine-ratifying-the-rome-statute-with-an-article-124-caveat?utm_source=chatgpt.com

³ Гроховська К.О., Котляр А.В., Шульга В.О. Міжнародний кримінальний суд: досвід України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Випуск 88: частина 4. 2025. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/9-3.pdf>.

положеннями статей 8 та 8 bis Римського статуту було змінено назву статті 437 КК України з «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» на «Злочин агресії», та статті 438 КК України з «Порушення законів та звичаїв війни» на «Воєнні злочини». Така уніфікація термінології спрямована на забезпечення відповідності українського кримінального права міжнародно-правовим стандартам і спрощення правозастосовної практики.

Водночас низка положень потребує додаткового нормативного доопрацювання. Зокрема, визначення та зміст термінів «військовий командир» і «начальник», запропонованих у примітці до статті 31-1 КК України, мають бути приведені у відповідність із положеннями галузевого законодавства, яке регламентує правовий статус таких осіб. Зокрема, ідеться про статтю 6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та статтю 58 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України.

Беручи до уваги відсутність у чинному законодавстві України правових дефініцій «інша особа, яка фактично діє як військовий командир» та «збройні сили держави», положення частини третьої примітки до статті 31-1 КК України не узгоджуються з принципом правової визначеності. Відповідно виникає потреба у чіткій конкретизації кола суб'єктів, на яких поширюватиметься дія відповідної норми, з метою забезпечення передбачуваності її застосування та уникнення неоднозначного тлумачення.

Серед іншого, Закон № 4012-IX запровадив принцип командної відповідальності, відповідно до якого військові командири нестимуть кримінальну відповідальність за воєнні злочини своїх підлеглих у випадку, якщо вони знали про такі діяння та не вжили заходів для їх запобігання чи припинення. Додатково посилюється санкція за злочин агресії, максимальним покаранням за який визначено довічне позбавлення волі. Нижче наведено статистику, опубліковану Офісом Генерального прокурора, щодо кількості відкритих кримінальних проваджень за статтею 438 «Воєнні злочини» («Порушення законів та звичаїв війни») КК України за 2022–2024 роки⁴.

⁴ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

Рис. 1.

Одним із кроків імплементації положень Римського статуту в національне законодавство став проект Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстр. № 11538 від 2 вересня 2024 року) (далі – законопроект № 11538), який пропонує змінити законодавчий підхід, передбачивши особливості кримінальної відповідальності за міжнародні злочини на рівні окремого закону. У пояснювальній записці до цього законопроекту в частині обґрунтування необхідності прийняття акта вказано, що «Кримінальний кодекс України в його чинній редакції статей розділу XX Особливої частини, а також і низки статей Загальної частини, що застосовні до цих злочинів, далеко не повною мірою узгоджується з відповідними приписами Римського статуту». Водночас Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради України у висновку на законопроект було зауважено, що основним законодавчим кроком щодо імплементації Римського статуту має бути внесення змін до національного кримінального законодавства в частині забезпечення криміналізації усіх діянь, що передбачені в цьому Статуті, безвідносно того, чи становить таке законодавство єдиний кодифікований законодавчий акт (яким є КК України), чи включає низку самостійних нормативно-правових актів.

Із метою узгодження чинних Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України із законопроектом № 11538 було окремо подано проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку із прийняттям Закону

України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» (реєстр. № 11539 від 2 вересня 2024 року). Цей законопроект пропонує внести зміни до КК України та Кримінального процесуального кодексу України щодо визнання Закону України «Про кримінальну відповідальність за міжнародні злочини» окремим джерелом кримінального законодавства.

Для держав-учасниць Римського статуту питання про те, чи має МКС юрисдикцію щодо злочину агресії без передачі справи Радою Безпеки ООН, залежить від того, чи ратифікували як держава-агресор, так і держава-жертва Кампальські поправки, а також чи скористалися вони правом на відмову від юрисдикції МКС.

Відповідно до статті 15 bis (5) Поправок до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії⁵ стосовно держави, яка не є учасницею Римського статуту, МКС не здійснює своєї юрисдикції щодо злочину агресії, вчиненого громадянами цієї держави або на її території. Таким чином, суд не має юрисдикції щодо акту агресії, вчиненого Росією, оскільки Росія не є учасницею Римського статуту. По суті, ця норма відображає компромісний характер міжнародного кримінального права, де суверенітет держав і принцип згоди переважають над універсальністю відповідальності за вчинені злочини. У випадку з Росією, яка не тільки не ратифікувала Римський статут, але й вийшла з нього після підписання в 2000 році (відкликавши підпис у 2016 році), МКС позбавлений інструментів для прямого переслідування за злочин агресії, навіть попри те, що Україна як держава-жертва стала повноправною учасницею Римського статуту. Це призводить до асиметрії в міжнародній юстиції: жертва конфлікту може надати юрисдикцію МКС щодо інших злочинів (наприклад, воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду), але акт агресії як такий залишається поза межами юрисдикції МКС, якщо агресор не є стороною.

Згідно з визначенням, ухваленим Асамблеєю держав-учасниць під час конференції з перегляду Римського статуту, що відбулася в Кампалі (Уганда) у 2010 році, «злочин агресії» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення акту застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави. Акт агресії згідно з міжнародно-правовим підходом охоплює такі дії, як вторгнення, військову окупацію чи анексію із застосуванням сили, а також блокаду портів або берегів держави. Водночас він кваліфікується як злочин лише за умови, що за своїм характером, тяжкістю та масштабами становить грубе порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй⁶.

Висновки

Ратифікація Римського статуту та внесення відповідних змін до кримінального законодавства України стали важливим кроком у напрямі інтеграції національної правової системи до міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції. Водночас аналіз чинних та проектних норм засвідчує, що

⁵ Поправки до Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо злочину агресії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004-10#Text

⁶ Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>

формальне приєднання до МКС не є завершальним етапом, а лише відкриває складний процес правової гармонізації. В Україні зберігаються проблемні аспекти, зокрема термінологічна невизначеність, відсутність узгоджених дефініцій ключових понять та ризики дублювання або колізій у застосуванні кримінально-правових норм.

Таким чином, подальший розвиток українського законодавства спрямований на комплексне усунення правових прогалин, забезпечення узгодженості терміносистеми та адаптацію правозастосовної практики до стандартів Римського статуту. Зокрема, необхідно: унормування процедури виконання рішень суду у зв'язку з невиконанням окремими державами цих рішень без реальних негативних наслідків для них; встановлення зобов'язань держав-учасниць Римського статуту МКС виконувати на своїй території вироки суду за умови відповідності передбаченим критеріям; визначення підстав для виключення держави з переліку учасниць МКС за невиконання його рішень.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*